

H A G A -
från kålgårdar till småstadsidyll

Uppsats i historia AB1 vid
universitetsfilialen i Karl-
stad, vårterminen 1975.

Lars Wennberg

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

	<u>Sid.</u>
KÄLL - OCH LITTERATURFÖRTECKNING	III.
I. HAGA-OMRÅDET	1.
II. GÅRDEN TORMESTAD I TINGVALLA SOCKEN	2.
III. TINGVALLA BLIR KARLSTAD	3.
IV. DONATIONSJORDEN	4.
V. KUNSGÅRDEN CARLSBERG	5.
VI. ÅRET 1647 I STADENS HISTORIA	6.
VII. DONATIONSJORDEN 1713	7.
VIII. DONATIONSJORDEN 1792	9.
IX. DONATIONSJORDEN 1869	11.
X. STADSPANER FÖR HAGA	14.
XI. KÅLGÅRDSKARTOR - STADSKARTOR. EN JÄMFÖRELSE	16.
XII. BEBYGGELSE	17.
XIII. SAMMANFATTNING	19.

BILAGOR:

1. Skiss över Karlstad med omgivningar under 1600-1700 talet
2. Avritning av Karlstad med dess tänkta befästning 1648
- 3A. Donationsjordskarta 1713 (Wilh. de Besche)
- 3B. Donationsjordskarta 1792 (Joh. A. Fineman)
4. Donationsjordskarta 1869 (C.M. Carlqvist)
5. Plan över Karlstad 1865 (A.F. Wachenfeldt)
6. Karlstad 1908 (Nap. Caesar)
7. Plan av Karlstad 1882 (Högström)

KÄLL - OCH LITTERATURFÖRTECKNINGI. Otryckta källor

Stadsingenjörskontoret, Karlstad:

de Besche, Wilh.,	Donationsjordskarta, 1713
Caesar, Nap.,	Karlstad 1908 (karta)
Carlqvist, C.M.,	Donationsjordskarta, 1869
"	Ego-beskrivning till do
"	Protokoll till do
Fineman, Joh.A.,	Donationsjordskarta, 1792
	Protokoll 3/1868
Wachenfeldt, A.F.,	Plan över Karlstad, 1865

II. Tryckta källor

Billman, Bror,	Karlstad. Några reflexioner till dess över 360-åriga historia. Karlstad 1947
Dalgren, Lars,	Karlstads Stads Historia II Karlstad 1939
Dalgren, Lars - Moberg, Ove.	Karlstads Stads Historia III Karlstad 1954
Hofsten, E.,	Beskrivning över Värmland (Värmland förr och nu 1917) Karlstad 1917
Jakobsson, Gunnar,	Stadskartor och donationsjordsförhållanden i Karlstad (Värmland förr och nu 1965) Karlstad 1965
Lindahl, Göran,	Karlstad 1865. Stadsbyggande för hundra år sedan (Värmland förr och nu 1965) Karlstad 1965
Nygren, C.E.,	Karlstads brand 1865 och dess senare historia Göteborg 1915
Nygren, C.E.,	Karlstads Stads Historia I Karlstad 1934
Ronge, Mats,	Det gamla Carlstad Karlstad 1958

I. HAGA-OMRÅDET

Syftet med denna uppsats är att söka följa utvecklingen av det område, som nu är stadsdelen Haga i Karlstad. Området ligger öster om Lagberget på Tingvallaön. Det kallades förr Tormestad, men omfattade då hela östra delen av ön. Våra dagars Haga begränsas i norr av Klarälven, i väster av pråmkanalen samt i söder och öster av järnvägen.

Framställningen, som till stor del bygger på kartmaterial, behandlar tiden från stadens grundläggning till omkring 1900, då detta område började byggas, blev en stadsdel och fick sitt nuvarande namn, Haga.

II. GÅRDEN TORMESTAD I TINGVALLA SOCKEN

Det stycke jord, vars historia vi här skall följa, är en del av den ö, Tingvallaön, som bildats vid Klarälvens utlopp i Väneren. Området ligger strax öster om Lagberget och benämndes förr Tormesta(d). Se bilaga 1.

Tingvalla var från äldsta tider en samlings- och marknadsplats, men egenomligt nog ägde där ingen fast bosättning rum under medeltiden. Förklaringen kan vara, att älvens översvämningar tidvis lade stora delar av ön under vatten. ¹⁾

I en odaterad ränkebok för Värmland på 1500-talet nämnes två gårdsnamn i "Tingewalla sokn", nämligen "Lagnön" och Tormestada". ²⁾

I sin "Beskrivning över Värmland" omtalar E.N. Hofsten, död 1717, att Tingvalla ö förr bestod av tre gårdar: Tingvalla, där staden byggdes, Tormestad, ett stycke österut samt Långöen sydväst om Tingvalla. "Dessa tre gårdars ägor och skog, åker och äng blev lagda till den nya staden..." ³⁾

Tingvalla socken kallades år 1582 för Karlstads socken. I den sista ränteuppgiften före stadsbildningen "rentar Tärmestadh 4 lb landg:s smör, 2 st åhrlige hästar, 2 st biscops hästar, 2 st konungz hästar". Gården arrenderades av knektehövitsmannen Wernich bosson. ⁴⁾

När hertig Karl, sedemera Karl IX, besökte Tingvalla för att planera för stadens grundläggning, ansåg han platsen väl lämpad som köpstad. I detta sammanhang omnämndes kyrkoherdegården i Tormestad med tillhörande ägor. "Från västra bron ledde landsvägen (den nuvarande Kungsgatan) upp till Tormestagården". ⁵⁾

- 1) Billman, Karlstad. Några reflexioner till dess över 360-åriga historia, sid 9
- 2) Nygren, Karlstads Stads Historia I, sid 19
- 3) Hofsten, Beskrivning över Värmland, sid 87
- 4) Nygren, sid 29
- 5) Ibid., sid 31 f

III. TINGVALLA BLIR KARLSTAD

Den 5 mars 1584 fick staden Karlstad sitt privilegiebrev. Den lilla staden, som endast bestod av 45 familjer, begränsades i väster och norr av Klarälvens grenar och i öster av Lagberget. Tormestad låg således utanför staden. Centrum för staden, torget, fick sin plats i stort sett där det nuvarande är beläget, fast då i nord-sydlig sträckning. Den förut omtalade landsvägen från bron över västra älvgrenen blev nu en av stadens huvudgator. Den gick alltså "bort till Tormestagården på andra sidan Lagberget". Huruvida gården låg uppe på Lagberget, framgår ej klart av Nygrens beskrivning, då han tidigare använt uttrycket "upp till Tormestagården".⁶⁾ Ägora låg dock bortom, dvs öster om berget. De svårigheter, som stadens borgare fick genomgå under åren, skall ej här relateras. Staden utvecklades ej nämnvärt. Krig, sjukdomar, eldsvådor och missväxter satte sina spår i stadens liv.⁷⁾

6) Nygren, sid 32, 34, 37

7) Billman, sid 17

IV. DONATIONSJORDEN

När städer grundades under 1500- och 1600-talen skänktes oftast stadstomterna till de blivande borgarna. Dessutom donerade staten stora kronojordsområden till de nya städerna. Denna s.k. donationsjord var avsedd för stadsbornas bästa. Där kunde de idka jordbruk och boskapsskötsel för att livnära sig, eftersom stadsnäringarna ej gav dem bärgning. Jorden delades mellan borgarna genom skiften. Storleken bestämdes av "modertomten" i staden. ⁸⁾ Varje tomtägare fick en eller flera ägor. Dessa fördelades även efter den s.k. solskiftesprincipen dvs. på olika ställen runt staden alltefter jordens läge, bördighet m.m. ⁹⁾

Borgarna fick sin donationsjordslotter till låns, ej med äganderätt. Ibland drog kronan in viss donationsjord, men gav annan istället. ¹⁰⁾

Vad gäller donationsjorden i Karlstad följdes mönstret enligt ovan. Staden erhöll enligt privilegiebrevet av år 1584 hela Tingvalla ö, samt mark norr om älven till Färjestads och Ruds ägor utom Kroppkärr. Före årets slut hade emellertid den gamla Tormestagården, som bestod av öns östliga del, återtagits av hertigen. Området lades under den nyuppförda Kungsgården på Lagberget, Carlsberg. ¹¹⁾

8) Jakobsson, Stadskartor och donationsjordsförhållanden i Karlstad, sid 124 f

9) Billman, sid 40

10) Jakobsson, sid 125

11) Nygren, sid 66

V. KUNGSGÅRDEN CARLSBERG

Hertig Karl lät alltså uppföra kungsgården Carlsberg åt sig i Karlstad. Där bodde ständigt hans fogdar eller ståthållare och han själv, när han var på besök i landskapet. Från 1585 och framåt finns anteckningar från gården, såsom räkenskaper och byggnadsanteckningar. Intressant för denna framställning är att veta, att Tormesta tillhörde kungsgården, och att nuvarande Haga på den tiden var kungens ängar och hagar. Från 1616 meddelas t ex, att ängsskörden i Tormesta utgjordes av 12 lass.

Av en skildring framgår, att Carlsbergs trädgård låg norr och öster om den stora byggnaden uppe på Lagberget, ty "ifrån detta Kongshus gick en stor trädgård allt neder till elfven och till den ort, varest Östra Bron nu står, av åtskilliga trä planterad..."¹²⁾ På en avritning från 1648 antyds trädgården. Se bilaga 2.

Efter Karl IX:s död skedde emellertid inskränkningar på Carlsberg. 1621 utarrenderades gården till några av stadens borgare för att senare tjänstgöra som landshövdingebostad, innan den donerades till staden 1647. Borningshuset revs ned 1661.¹³⁾

Den förut omtalade E. Hofsten berättar, att den stora, vackra trädgården blev riven och fördelad till trädgårds- och kåltäppor och sädeshagar åt stadsfolket.¹⁴⁾

12) Nygren, sid 48, 55, 57
 13) Ibid., sid 56, 61, 63 f
 14) Hofsten, sid 89

VI. ÅRET 1647 I STADENS HISTORIA

1647 var ett betydelsefullt år i stadens historia. 1. Staden fick egen superintendent, 2. Krigskollegium utfärdade instruktioner för ingenjören Johan Meijer att bege sig till Karlstad för att kartlägga staden och göra upp förslag till stadsbefästning.¹⁵⁾ 3. Drottning Kristina avvecklade kungsgården och donerade Tormestad med tillhörande jord till staden.¹⁶⁾

Någon befästning kom ej till stånd, och uppmätningen av staden tog oerhört lång tid. Ännu 1673 var ej arbetet slutfört.

När staden nu disponerade Tormestad, kunde borgarnas kålgårdar flyttas dit från Wiken. Därigenom blev stadens södra utkanter fria för stadsbebyggelse.¹⁷⁾

Visserligen beslöts 1649, att Tormestad skulle bli mulbete, men enligt protokoll den 17 augusti 1653 avstakades kålgårdslyckor på Carlsbergs åker, bland annat till Lars Ingemarsson, "näst östan för nye bron". Byten mellan ägor på olika håll utanför staden förekom. Många ville hellre ha en åkerlycka i det närbelägna Tormestad än i Södra Våxnäs. Detta hade till följd, att det blev stor förvirring i äganderätten. När tvisterna alltmer förvärrades, måste slutligen landshövdingen ingripa. År 1672 anbefallde han borgarna att redovisa sina ägor, så att han skulle kunna reda ut det hela. En lantmäteriförrättning ägde sedan rum på 1680-talet.¹⁸⁾

Det förefaller märkligt, att Tormestad, som låg så nära stadens centrum, kunde ligga kvar och brukas som borgarnas kålgårdsland och åkerlyckor i över 200 år (omkring 1650 - 1865). Detta torde vara ett bevis på att staden utvecklades tämligen långsamt.

15) Nygren, sid 41

16) Ibid., sid 72

17) Billman, sid 23

18) Nygren, sid 73 f

VII. DONATIONSJORDEN 1713

I slutet av 1600-talet klagade borgarna i staden över att de saknade tillräckliga utägor och mulbeten. Donationsjorden, som skulle användas till detta, hade tagits till andra ändamål. 1697 års riksdag gav landshövdingen i uppdrag att låta utföra "en proportionell fördelning av utmarkerna mellan borgerskapet". Man beslöt att lantmätare Roman skulle mäta upp stadens jord för att få klarhet i förhållandena.

Åren gick emellertid utan att något gjordes åt saken. Slutligen överläts arbetet åt en Gab. Thoring. Efter dennes död fullföljdes uppmätningen och kartritningen av Vilhelm de Besche år 1713.¹⁹⁾ På denna karta framgår klart fördelningen av donationsjorden. Tormestadsområdet, föremål för denna framställning, avbildas på bilaga 3 A.

Stora landsvägen gick från stadens torg över Lagberget och därefter mot nordöst, ut mot Östra Bron. Från landsvägen utgick "kålgårdsgator" i öst-västlig riktning.²⁰⁾ På kartan är varje kålgård eller åkerlycka numrerad. Detta nummer hänvisar till motsvarande tomt i staden. Brukarna i början av 1700-talet kan därför identifieras på tillhörande stadskarta.²¹⁾

För att lättare kunna göra jämförelser med senare kartor har uttagits fyra "undersökningsområden", som i dagens Haga motsvaras av:

- A. Området närmast Östra Bron
- B. " vid Folkets Hus
- C. " omkring Åttkantsgatans mynning vid Ö. Kanalgatan
- D. Hagatorget (som först kallades Kanalatorget). Här bör observeras, att Tyghusviken på den tiden gick upp så gott som till nuvarande Hagatorget.

På 1792 års karta, bilaga ³ B, har dessa områden streckmarkerats. Dessutom är pråmkanalens ungefärliga sträckning inritad.

19) Nygren, sid 77 f
 20) de Besche, donationsjordskarta 1713
 21) Jakobsson, sid 128

Vi återgår till 1713 års karta:

A. Tomten på östra sidan vägen närmast bron innehades av Mäster Johan Gönner, som var garvare, och Anders Alberg (nr 15).²²⁾ Tomterna söder därom (103 och 76) brukades av två rådmän, Hendrich Malm och Abraham Eek. Den senare var en av de mäktigaste brukspatronerna i Värmland. Han begärde senare avsked som rådmän för att helt ägna sig åt sina bruk.²³⁾ Under sin Karlstadsvistelse hade han sin bostad vid torget. Väster om landsvägen brukade salig Tolerus'änka hörnlotten (31). (Tolerus hette förmodligen Johan och var rådmän). Den år 1704 avlidne borgmästaren D.J. Carlberg hade en tomt här (60) och ytterligare en rådmän, Mattias Noréen, som var prostson från Nor och blev stadskirurg, förfogade över en lott (52).

B. Vid "Folkets Husområdet" tillhörde tomterna bl. a. salig Petter Glasmästares änka (26,27) och rådmän Anders Månsson Norsell (35). Norsell var tidigare stadsnotarie, blev suspenderad på grund av någon oegentlighet, men återinsattes förmodligen. I varje fall blev han rådmän 1714.

C. Området vid "prämkanalen": Utefter östra landsvägen hade kaplanen en täppa (125), likaså den år 1709 tillsatte rådmannen Sven Strömberg (87) och salig Lindemeijers änka (78). Jöns Nilsson, som ägde tomt nr 32, bodde på Stora Herrgårdsgatan. Han hade flera uppdrag i staden, var bl. a. gästgivare²⁴⁾ och stadskassör.²⁵⁾ Tyvärr fick han gå ifrån sin gård och egendom. Han blev rådmän men befordrades aldrig till ordinarie, trots att han hade en lång tjänst bakom sig. Längre söderut hade rådmän Johan Friedrich Straub en äga (104). Han var av tysk härkomst, och det omtalas 1670, att han ej kunde skriva svenska. Straub var guldsmed och ägde en stor hörntomt vid södra Torggatan. Han avled 1713.

D. Den stora tomten vid "Hagatorget" (116) brukades av borgmästare Peter Ingewaldsson Kihlberg.

Då nyinflyttade borgare och hantverkare önskade tomter att bygga på i staden, föreslog Magistraten i augusti 1718, att området öster om Herrgårdsbacken ända till Östra Bron skulle utmätas till tomter för att bebyggas. Denna stadens utvidgning österut blev dock aldrig av. Året därpå inträffade den stora branden, och sedan glömdes förmodligen planerna.²⁶⁾ Kältäpporna i Tormestad blev kvar.

22) Dalgren, Karlstads Stads Historia II, sid 19-27
 23) Nygren, sid 213-223
 24) Ibid., sid 97 f
 25) Ibid., sid 379
 26) Ibid., sid 44

VIII. DONATIONSJORDEN 1792

År 1784 beslöt borgarna i staden att storskifte skulle ske på all donationsjord. Som resultat härav föreligger Joh. A. Finemans karta, uppmätt åren 1787-92. ²⁷⁾ (Bilaga 3 B).

Denna förrättning innebar ett omskifte av donationsjorden. Jordlottens storlek skulle bero på "modertomtens" areal i staden. ²⁸⁾ Åkerlyckan blev även bunden till tomten och kunde således ej avyttras. Slutligen fick innehavaren äganderätt till utjorden, vilket var en nyhet. ²⁹⁾ Detta var egentligen ej i enlighet med privilegiebrevets intentioner.

Jordfördelningen 1792:

A. Vid Östra Bron hade källarmästare Jan Wennberg ³⁰⁾ en äga (88). Han innehade stadens gästgiveri, ³¹⁾ men hann tydligen med mycket annat. 1806 står han som entreprenör för stenvägen runt nya kyrkogården. ³²⁾ Då han ägde skutor, förespråkade han en ny hamn vid Kanikenäset, ³³⁾ men samtidigt lyssnade ej på honom. Karlstads nya hamn kom dock med tiden att byggas just här. Wennberg var också rådman.

Här brukade en av stadens rikaste män, handelsman Olov Andersson, äga nr 38. Han var farfar till Gustav Adolf Andersson, Karlstads Mekaniska Werkstads grundare. ³⁴⁾ Olov A. handlade tydligen med järnvaror, ty han åtog sig att sätta upp järnstaketet till den nyss färdigställda Östra Bron. ³⁵⁾

Väster om landsvägen ägde auditör Tholerus (79) och fru Fjellander (52) varsin tomt.

Även öster om bron innehades tomterna av kända stadsbor, bl.a. lektor Piscator (150), rådman Lindmark (78) samt direktör Heublein (57), kallad "Hybelejen", förebild till Selma Lagerlöfs Kevenhüller. Han uppförde en omtalad väderkvarn i staden och byggde Västra Bron, men han var ofta i strid med stadens myndigheter. ³⁶⁾

27)	Dalgren,	sid 302	32)	Ibid.,	sid 228
28)	Jakobsson,	sid 129	33)	Ibid.,	sid 246
29)	Billman,	sid 43	34)	Ibid.,	sid 29
30)	Dalgren,	sid 321 et passim	35)	Ibid.,	sid 217
31)	Ibid.,	sid 28	36)	Ibid.,	sid 214

B. Vid "Folkets Husområdet" ägde garvaremästare Claes Borre (10), prosten Eurén (26) och doktor Antonsson (35) var sin tomt. Här låg även Hospitals-
tomten (69). Timmermannen Olov Olsson, som arbetat med uppbyggnaden av Bi-
skopsgården, ³⁷⁾ disponerade hälften av tomt nr 12.

C. (Pråmkanalen) Öster om landsvägen tillhörde ägorna hattmakare Fredin
(nr 82, eller nr 87, J. Wennberg), landssekreterare Geringius (32) och fält-
skär Biesert (62).

D. "Hagatorget" ägdes till stor del av fru Sjögren (116), änka efter hand-
landen Erik S., som haft många uppdrag i staden. Handlanden Johan Kollberg, (149)
tobaksspinnaren Anders Blom (199) och gevaldiger Sundberg var andra tomtägare
i detta område.

Vid ett studium av Finemans karta och jordebok gör man en intressant iakt-
tagelse:

Ägorna i norra Tormestad innehades tydligen av stadens mera prominenta per-
soner, medan tomterna vid Tyggårdsviken i söder ägdes av folk av lägre sam-
hällsklass.

I norr upptar jordeboken följande titlar: biskop (tomt nr 1), brukspatron (25),
prost (26), doktor (35-37), hovpredikant (12), borgmästare (59), rådman (73, 78),
auditör (79), fältskär (62-63), assessorska (192), ingenjör (19), och lektor (150)

I söder: dragare (138), åkare (210), gevaldiger (198), tobaksspinnare (199),
sadelmakare (218), bagare (212) och perukmakare (65).

Är den sociala skillnaden en tillfällighet, eller har ståndspersonerna till-
delats den bättre jorden i norr? Man kan nämligen förutsätta, att den bästa
jorden fanns norrut, ty där låg en gång kungsgårdens trädgård. Invid viken
i söder var det förmodligen sankt, vilket försvårade odlingen.

IX. DONATIONSJORDEN 1869

Vid 1792 års lantmäteriförrättning hade borgarna blivit ägare till tomterna på donationsjorden. Men kålgårdstomten var bunden till stadstomten. Det dröjde dock ej, förrän ägarna ville avyttra sina kålgårdar, då de ej längre var i behov av dem för sin försörjning. I en skrivelse till Kungl. Maj:t 1817 anhåller man om ändring av förfoganderätten. Detta bifölls senare, ty 1865 meddelas, att "berörda jord må besittas av icke tomtägare". Genom denna förordning öppnades således vägen för stadsbor att köpa och bebygga tomter utanför det stadsplanebelagda området. Den bebyggelse som nu växte upp i utkanterna, bl.a. i Tormestad, kom sedan att hindra stadens utveckling. Karlstad växte allt hastigare och behovet av tomtmark för bostadsbebyggelse ökade. Stadens fullmäktige ville också, att byggnationen utanför stadsplanen skulle kontrolleras i väntan på att en stadsplan upprättades.³⁸⁾

Efter den svåra brandkatastrofen i juli 1865 förvärrades naturligtvis bostadsläget. Myndigheterna medgav då, att tillfälliga bostäder fick uppföras i Tormestad.³⁹⁾ Bebyggelsen ökade därmed ytterligare utanför staden. Flera kommittéer tillsattes för att utreda och lösa den svåra frågan om donationsjorden.⁴⁰⁾

I januari 1867 bestämde stadsfullmäktige, "att all Carlstads donationsjord ånyå skall uppmätas, beskrivas och å karta avfattas, ävensom att gränserna olika jordägare emellan skola upptagas..."

Kommissionslantmätaren C.M. Carlqvist förordnades att verkställa förrättningen. Att denna ej skulle bli enkel, kan man utläsa av jordebokens protokoll. Ändamålet var att erhålla "en ny och tillförlitlig jordebok, icke något avskrivande av den gamla felaktiga". Finemans karta, fastställd 1793, skulle dock ligga till grund för den nya. De jordägare, vars tomter skulle besiktigas och avrösas, kallades varje dag till förrättningen.

När ägogränserna på detta sätt blev uppdragna, återstod i alla fall en

38) Billman, sid 44, 45, 48
 39) Jakobsson, sid 131
 40) Billman, sid 47

svårighet. En del jordägare saknade åtkomsthandlingar för sina tomter, andra hade felaktiga köpebrev, då dessa byggde på Finemans oriktiga jordebok. ⁴¹⁾ Förvirringen torde ha varit stor. Exempel på detta redovisas nedan. Uppmätning och ägobeskrivning var klar 1869, men därefter vidtog åtskilliga processer, som drog ut på tiden. ⁴²⁾

C.M Carlqvists donationsjordskarta återfinns som bilaga 4. Den ger, förutom tomtindelningen, en klar bild av den bebyggelse som vuxit upp i Tormestad.

A. Området vid Östra Bron innehades av fabrikör J.F. Lundin (322, 324), ⁴³⁾ som hade en snickerifabrik här. På tomt nr 325 drev J.P. Falk sin garverirörelse. ⁴⁴⁾

B. Vid "Folkets Hus" låg tomter, som tillhörde bolaget för arbetarebostäder vid Östra Hyttan. (Mer härom senare). Hospitalsfonden ägde fortfarande mark här (327) (jfr sid 10).

C. Vad gäller hörntomterna vid kanalen mellan östra landsvägen och 2:a kålgårdsgatan (1145), synes Carlqvists ägobeskrivning felaktig. Finemans tomtnummer 62 torde motsvaras av Carlqvists kartnummer 312. Ägare bör vara f. krögaren C. Andersson. Vidare:
nr 32 på gamla kartan motsvaras av 313 på nya. Ägare bör vara A.P. Nordlöf
nr 78,87 "- 314 "- "- J.F. Ödman
Dessa fakta stämmer också bättre med C.E. Nygrens beskrivning av den första reglerade byggnadsverksamheten i området. ⁴⁵⁾

D. "Hagatorget" var på den tiden apotekare L. Kaijzers stora kålgård (284). Söder därom ägde fabrikör G.A. Andersson tomt för bostad och smedja (280).

Här följer några exempel från Hoga på den oreda i ägoförhållandena som tidigare omtalats:

Tomten nr 294 (utefter kanalen) ägdes av Jonas Jonsson och änkefru Gullbrondsson, men de kände ej till gränsen mellan sig. ⁴⁶⁾

Karl Olsson och Johannes Eriksson hade uppfört bostad åt sig på tomten nr 323, men de hade köpebrev på granntomten i stället, kålgården nr 315. Den brukades av garvare Falk, men han arrenderade den av lantbrukare Liljas

41) Carlqvist, Protokoll i Ägobeskrivning 1869, §2, §5, §8
42) Jakobsson, sid 133 f
43) Carlqvist, Ägobeskrivning 1869

44) Nygren, Karlstads brand, sid 333
45) Ibid., sid 334 f
46) Carlqvist, Protokoll §33

sterbhus! 47) I ägobeskrivningen noteras vagt: "kålgård enligt uppgift tillhörig..."

För att få klarhet i alla dessa svåra ägotvister - i protokollet står: "...då en förening till undanröjande av tvister... icke emellan samtliga delägare kan övägbringas..." - blev de, som ej var nöjda med uppmätningen, uppmanade att vända sig med klagomål till Karlstads Rådhusrätt. I annat fall gick de förlustiga sin jord. 48)

47) Carlqvist, Protokoll, §34

48) Ibid., §86

X. STADSPLANER FÖR HAGA

Omedelbart efter stadens brand den 2 juli 1865 sammankallades stadsfullmäktige för att besluta om återuppbyggnaden. En pristävling om en ny stadsplan utlystes, men inget av de omkring 20 inlämnade förslagen kunde antas i sin helhet.⁴⁹⁾ Den plan som godkändes i regeringen i december 1865 hade stora likheter med den föregående. Men nu intogs dessutom nya områden i stadsplanen, bl. a. trakten öster om pråmkanalen, som fick namnet Haga.⁵⁰⁾

Här kan nämnas, att ett förslag gick ut på att lägga stadens centrum öster om pråmkanalen.⁵¹⁾ Hade så skett, torde väl stora torget, rådhuset och residenset nu ha legat på de gamla kålgårdarna!

På den plan över Karlstad som upprättades av A. Wachenfeldt efter branden, är den föreslagna tomtregleringen inritad för Västra Haga. (Bilaga 5). Här kan man även se den befintliga byggnationen samt östra landsvägen och kålgårdsgatorna. Planen upptog 24 tomter, 6 kvarter med torg och 6 nya gator.⁵²⁾ Den var helt i stil med den tidens tänkande, när det gällde stadsbyggnadskonst. Idealet var, att gator och kvarter skulle bilda ett rätvinkligt rutnätsystem, utan hänsyn till terrängens beskaffenhet. Men som synes följdes ej den ursprungliga planen. Kanaltorget, som var tänkt som ett centrum för Haga, blev ej alls så stort som planerat.⁵³⁾ Av gatorna utfördes endast Nygatan och västra delen av Götgatan planenligt.

Kanske omsvängningen berodde på nya formideal hos planerarna. 1907 utkom nämligen en ny byggnadsstadga, som föreskrev större anpassning till traktens förutsättningar.⁵⁴⁾ Är det därför som Åttkantsgatan fick följa kålgårdsgatans ursprungliga sträckning?

Kvarteren öster om Nygatan kallades Östra Haga. Området öster om dessa fram till järnvägen benämndes Tormestad, men delat i Gamla T. norr om Åttkantsgatan och Nya T. söder därom. Stadsplan för dessa delar stadfästes 1899.⁵⁵⁾

49) Lindahl, Karlstad 1865: Stadsbyggande för hundra år sedan, sid 65, 67, 70

50) Dalgren-Moberg, Karlstads Stads Historia II, sid 128

51) Nygren, Karlstads brand, sid 51

52) Stadsingenjörskontoret, Prot.3/1868

53) Lindahl, sid 34, 72

54) Ibid., sid 47 f

55) Nygren, Karlstads brand, sid 337

Tillsammans med Västra Haga och Mariedal, söder om Kanal- eller Hagatorget, hade därmed den del av det gamla Tormestadsområdet, som behandlas i denna uppsats, blivit en del av staden. Stadsfullmäktige beslöt år 1908, att stadsdelen officiellt skulle heta Haga. ⁵⁶⁾

Som tidigare nämnts (sid 11.), hade Haga bebyggts till en del efter stadens brand 1865. Stadsplanen föranledde ingrepp i denna bebyggelse, vilket medförde tvister mellan hagaborna och myndigheterna. Att marken varit stadens donationsjord förbättrade ej saken. Rent principiellt var ju från början all jord stadens. Men myndigheterna ställde i huvudsak bara krav på inlösen av mark för gator och allmänna platser. ⁵⁷⁾ I de fall där rättegång tillgreps, fastställdes stadens anspråk. ⁵⁸⁾

Här kan nämnas några ändringar i stadsplanen, måhända beroende på tvistigheter: Nygatan minskades från 70 till 60 fots bredd. Dessutom fick den flyttas något åt väster på grund av att snickare Lundins hus vid Östra Tulen annars skulle ligga ett stycke ut i gatan. ⁵⁹⁾ Kanske var det detta hus som brann 1869 och därmed lämnade bättre plats för Nygatan. ⁶⁰⁾ Man minskade Götgatans bredd från 50 till 40 fot, kanske för att slippa besvärlig markinlösen.

Hagaborna klagade över att arbetet med den nya stadsplanen drog ut på tiden. En bruksförvaltare G. Låstbom anhöll att staden skulle expropriera hans ägolott för gatureglering. Hans tomt torde ha legat intill den blivande Nygatan vid Hagatorget och berördes förmodligen ej. Han och flera andra yrkade emellertid på att regleringen måtte bli utförd. ⁶¹⁾ Hur Haga tedde sig vid sekelskiftet framgår av Nap. Caesars karta, bilaga 6.

- 56) Dalgren-Moberg, sid 140
 57) Jakobsson, sid 134
 58) Dalgren-Moberg, sid 137
 59) Stadsingenjörskontoret, Protokoll 3/1868
 60) Dalgren-Moberg, sid 129
 61) Stadsingenjörskontoret, Protokoll 3/1868

XI. KÅLGÅRDSKARTOR - STADSKARTOR. EN JÄMFÖRELSE

1713 och 1792 års kartor överensstämmer ganska väl. Östra landsvägen sträckte sig i nordöstlig riktning mot Östra Bron. Det var "riksvägen" till Stockholm. Kålgårdsgatorna gick ut från denna i stort sett i öst-västlig riktning. Kålgårdarna hade blivit flera med tiden och utstakats ända ned till Tyghusviken.

1869 hade pråmkanalen och järnvägen kommit till, den förra redan 1837. ⁶²⁾ Därmed var Haga-området avgränsat. Östra landsvägen användes fortfarande, men löpte ett stycke längs pråmkanalen, då kanalbron lagts längre söderut. (Man kan idag lätt bestämma den punkt, där gamla landsvägen mynnade vid kanalen, ty norr därom börjar den dubbla trädraden i allén utefter kanalbanken. Jfr bilaga 6 och 7.). Landsvägen fick ingen funktion när Nygatan blev färdigställd. Den lades igen och bebyggdes, men på en länge oanvänd tomt mitt i kvarteret Braxen syntes rester av vägen med en allé, så sent som på 1950-talet. ⁶³⁾

Den 2:a kålgårdsgatan hade nu blivit landsväg ut till Djäknefältet, Herrhagen och Åttkanten, som var värdshus sedan 1840-talet. ⁶⁴⁾ Åttkantsgatan, som den fick heta, är den enda av de gamla vägarna bland kålgårdarna, som ännu finns kvar. Den fick behålla sin ursprungliga sträckning, i strid mot 1865 års plan.

Övriga kålgårdsgator, av vilka man kan se en norr och en söder om "Åttkantsgatan" på 1869 års karta, försvann så småningom. Men vad beträffar den södra, som gick österut i höjd med kanalslussen, fanns rester av den kvar på 1940-talet i kvarteret Snigeln. ⁶⁵⁾ Idag ligger apoteket Beckasinen på den plats, där "Kålgårdsgränd" mynnade vid Nygatan.

I våra dagar finns ingenting som minner om kålgårdarna, som låg här under en så lång tid av stadens historia. (Borde inte stadens myndigheter på något sätt hugfästa minnet av denna epok?)

62) Dalgren-Moberg, sid 37
63) Ronge, Det gamla Carlstad,
sid 439

64) Dalgren-Moberg, sid 133
65) Ronge, sid 423 f

XII. BEBYGGELSE

Trots närheten till stadens centrum förekom ingen nämnvärd bebyggelse på Tormestadsområdet. Först efter stadens brand 1865 blev det behov av flera bostadsområden. När de gamla kålgårdarna belagts med stadsplan 1865 och 1899, började en livlig byggnation. Efter branden flyttade många hantverkare sina "industrier" från centrala staden till Haga. Stadsdelen fick därför en särskild karaktär med sina små kåkar och "fabriker".

Här skall i korthet nämnas något om den tidigaste bebyggelsen. Högströms karta från år 1882 får vara till hjälp. (Bilaga 7.)

Områdets äldsta bebyggelse torde ha legat vid den s.k. Hyttan (tomt nr 2.). Redan under 1600-talet skall garvare ha varit bosatta här. Forskarna har olika åsikter om, hur namnet "Hyttan" har uppkommit, men det skall ej beröras här. På 1713 års stadskarta finns ej tomt nr 18 inritad, men däremot finns en anteckning, att nr 18 tillhörde Erik Perssons utbygge. Denne Erik Persson bodde på Hyttan och avled 1760.⁶⁶⁾ Vid sekelskiftet 1900 var här arbetarebostäder.

Garvare J.P Falk hade sedan 1860 sitt garveri på tomt nr 4. På tomt nr 5 fanns likaledes ett garveri samt ett boningshus, tillhörigt N.Wennergren. Wennergrens hus står kvar än i dag. Nr 6 ägdes av de tidigare nämnda Johannes Eriksson och Karl Olsson, som saknade ägobrev till sin tomt.

På tomt nr 7 uppfördes år 1887 IOGT:s lokaler, som står kvar ännu. Nr 9 byggdes av garvare Falk med bl. a. ett boningshus (1869). Även detta står fortfarande kvar.

På tomten nr 10 uppfördes strax efter branden två boningshus, varav det som vetter mot Kanalgratan står kvar. Det var för övrigt det första hus i Haga, som fick byggnadslov efter den nya stadsplanen.

66) Dalgren, sid 34 f

På tomt nr 11 uppfördes ett boningshus utefter Åttkantsgatan. I hörnet mot Nygatan tillkom ett stenhuggeri år 1874. Ägare var J. Bergqvist, vars ättlingar fortsatte med rörelsen ända in på 1960-talet. Husen står kvar ännu. På den del av tomt nr 11 som låg söder om Åttkantsgatan hade slaktare Bartelsson sitt slakteri.

Tomt nr 12, som låg närmast Hagatorget, var uppdelat i flera delar. Den största gården låg i söder och ägdes av Johan Ahlström, som öppnade sin speceriaffär där år 1881.

Söder om torget låg gården Mariedal, byggd av kapten Chr. Andersson, fader till Gustav Adolf Andersson, tidigare omtalad, som här startade den smedja, som skulle utvecklas till stadens största industri, KMW.⁶⁷⁾

Utvärdshuset Åttkanten, som omnämnts tidigare, bör medtagas i denna förteckning, även om nordvästra stambanan år 1869 skiljde det från Haga.

67) Nygren, Karlstads brand, sid 333-336, 338

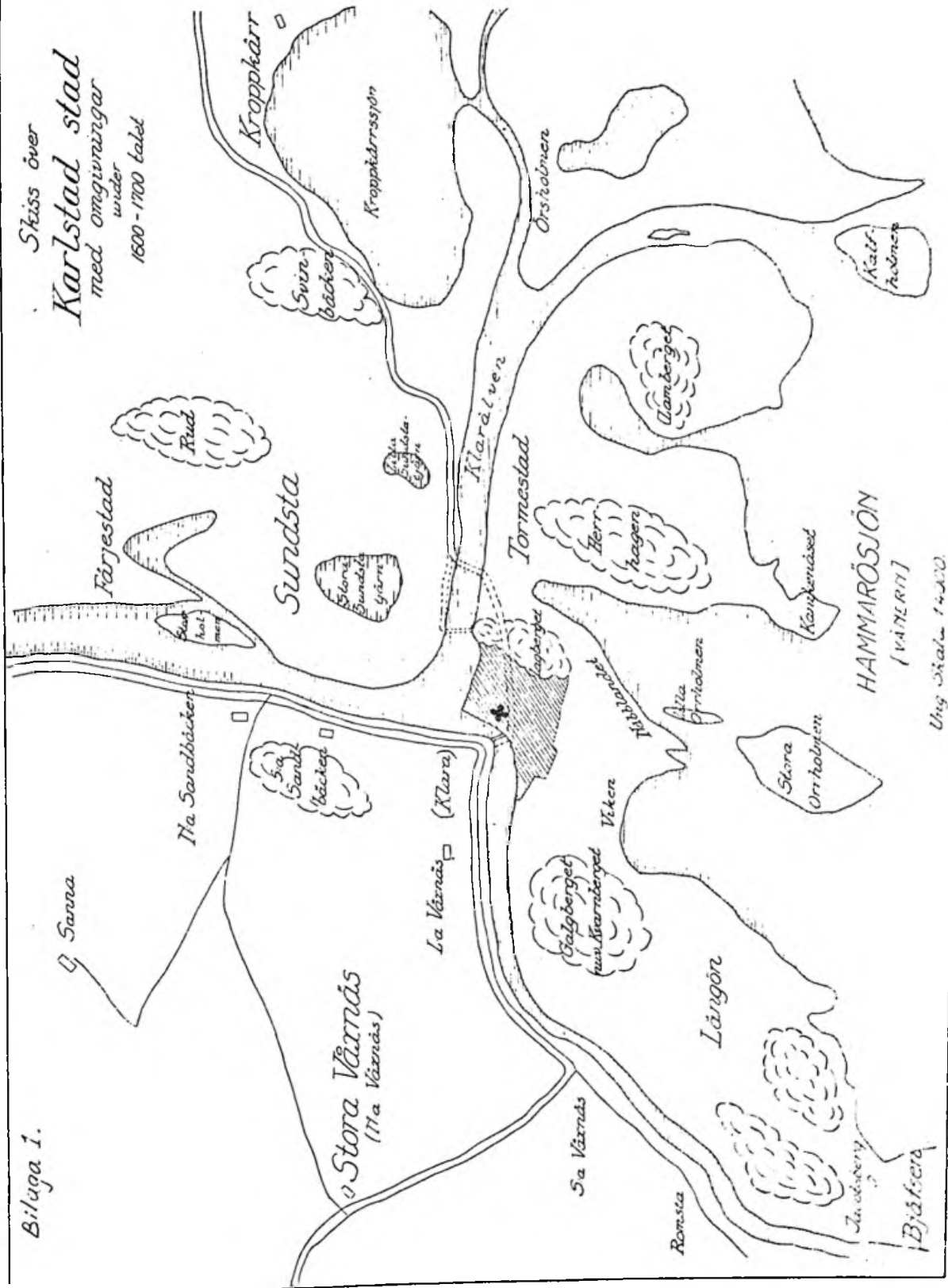
XIII. SAMMANFATTNING

Hållpunkter angående Haga (åren 1500 - 1900)

1500-talet	Tormestads gård
1584-1647	tillhör Kungsgården Carlsberg
1660-1860 (omkr)	är kåltäppor och sädeshagar åt stadsfolket
1835-1837	prämkanalen bygges
1865	den 1:a stadsplanen för Haga
1869	nordvästra stambanan bygges
1899	hela Haga stadsplanelagt

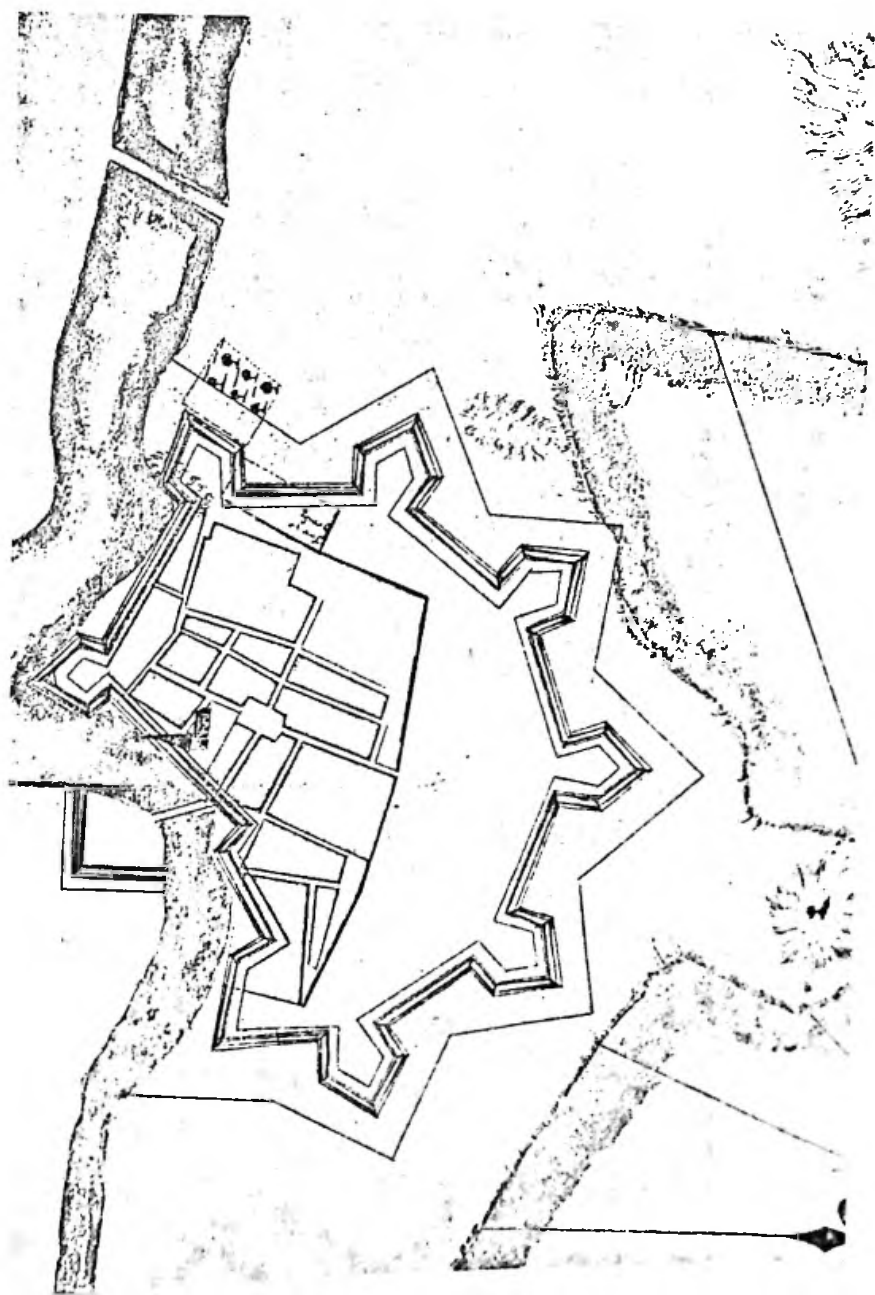
Tormestad (Haga) utgjorde stadens donationsjord. Området avstyckades till kåltäppor och beteshagar för borgarnas behov. Så användes trakten i 200 år. När staden skulle utökas, blev donationsjorden ett problem, ty marken hade bytt ägare, försålts och bebyggts, så att det uppstått stor oreda i äganderätt och gränser. Vid flera tillfällen måste donationsjorden uppmätas. Efter stadens brand 1865 reglerades bebyggelse och gator av en stadsplan. Byggnationen var livlig runt sekelskiftet och snart var Haga en trivsam småstadsideyll med låga trähus och lummiga trädgårdar bak spjälstaket. De många hantverkarna med sina garverier, snickerier och smedjor gav sin speciella prägel på just denna del av staden Karlstad.

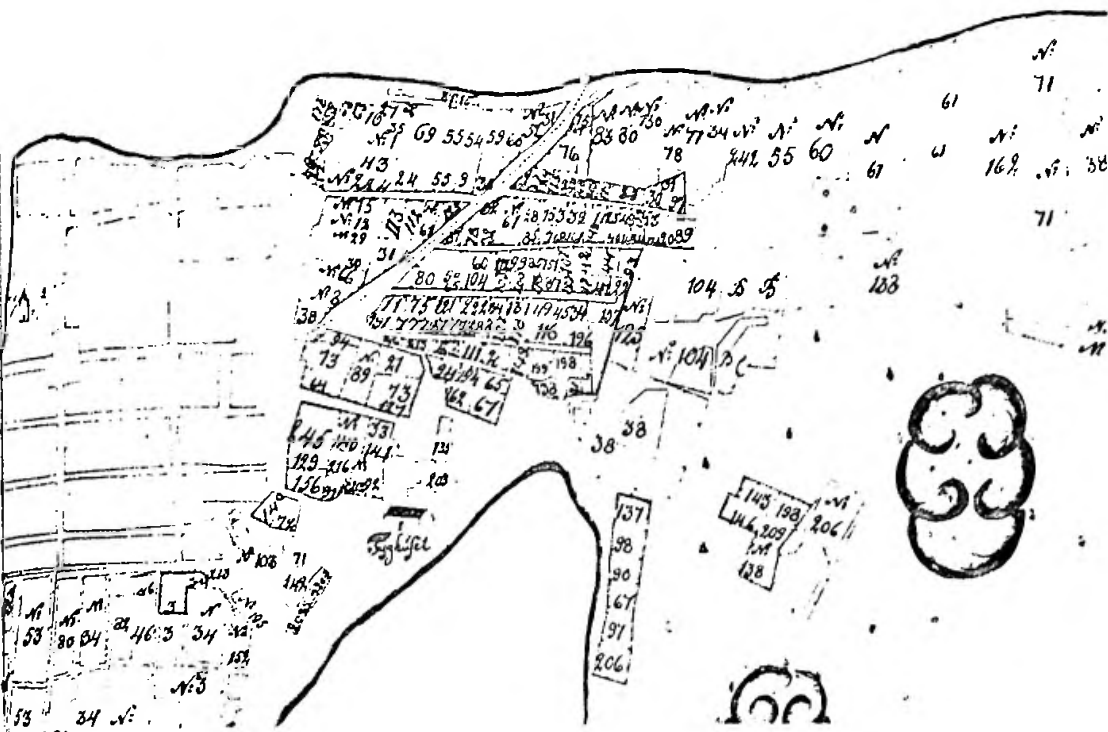
Skiss över
Karlstad stad
med omgivningar
under
1600 - 1700 talet

Bilaga 2.

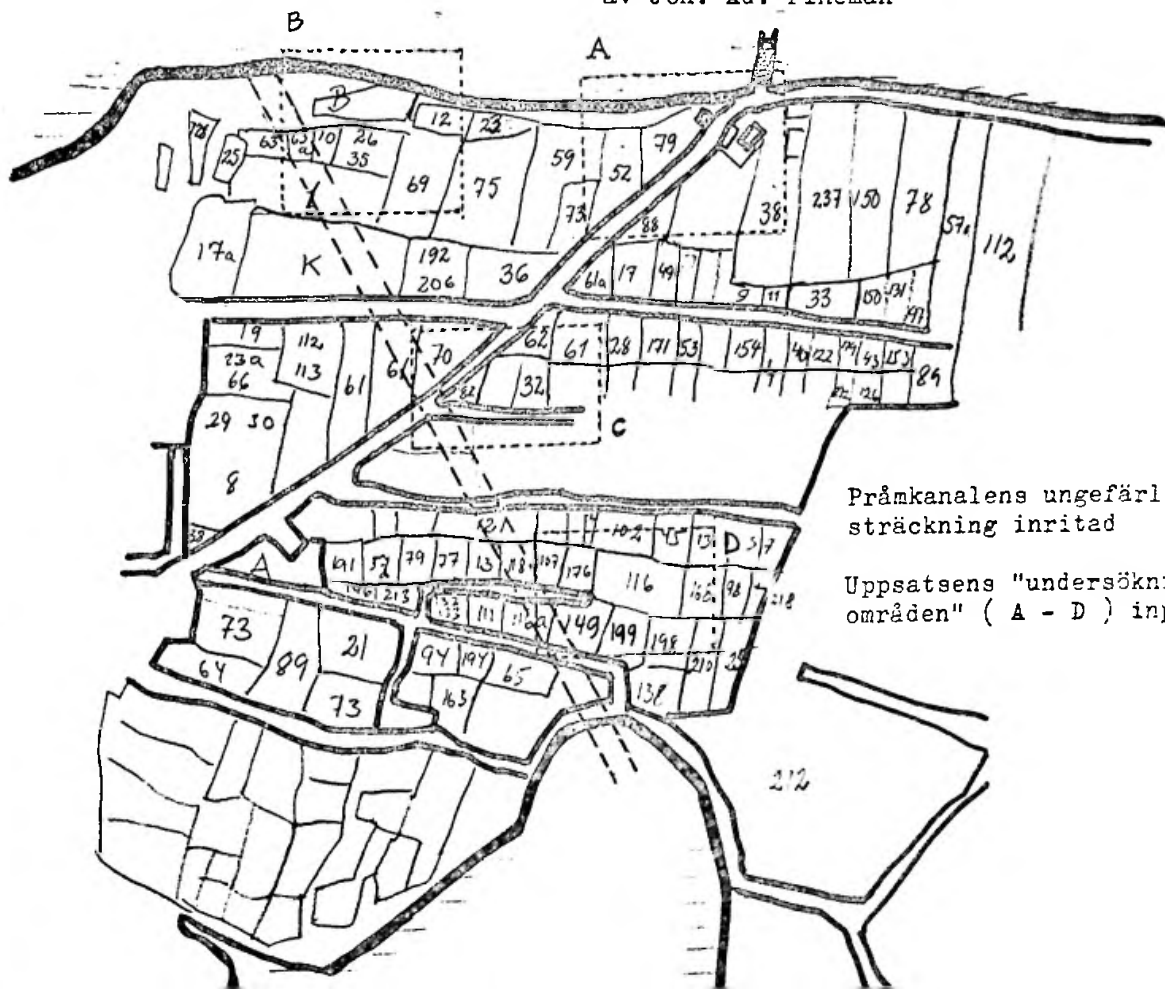
Avritning av Karlstad med dess tänkta befästning 1648.

Del av
 71 Donationsjords-
 karta 1713
 Upprättad av
 71 Wilh. de Besche
 (fotografi)

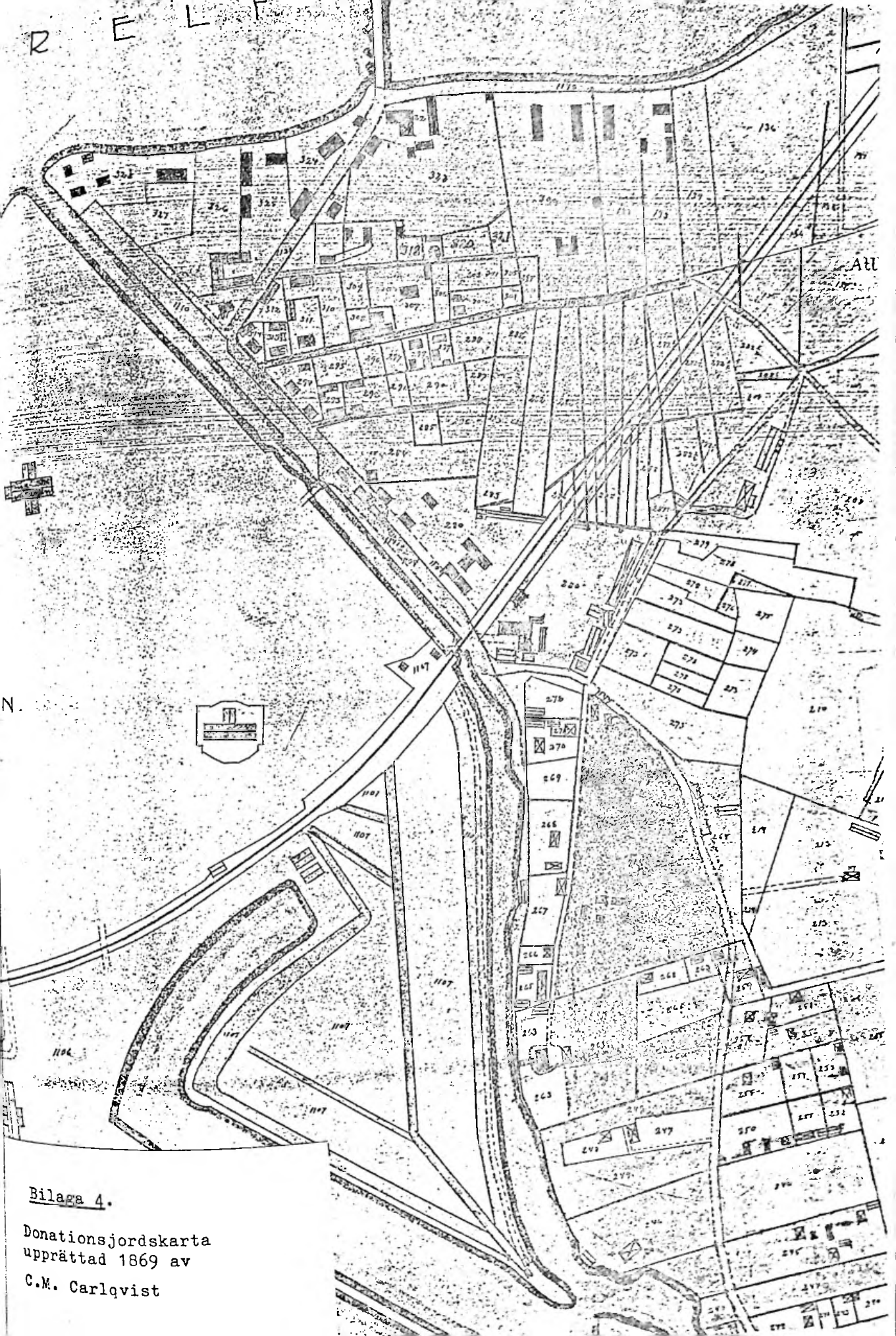
Avritning av
 Karta över ägorna till de under Carlsted stad
 donerade hemman och lägenheter.
 Avmätte 1787, 88, 89, 90, 91, 92
 av Joh. Ad. Fineman

Prämkanalens ungefärliga
 sträckning inritad

Uppsatsens "undersöknings-
 områden" (A - D) inprickade

R E L I E F

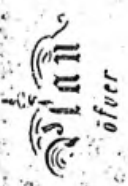
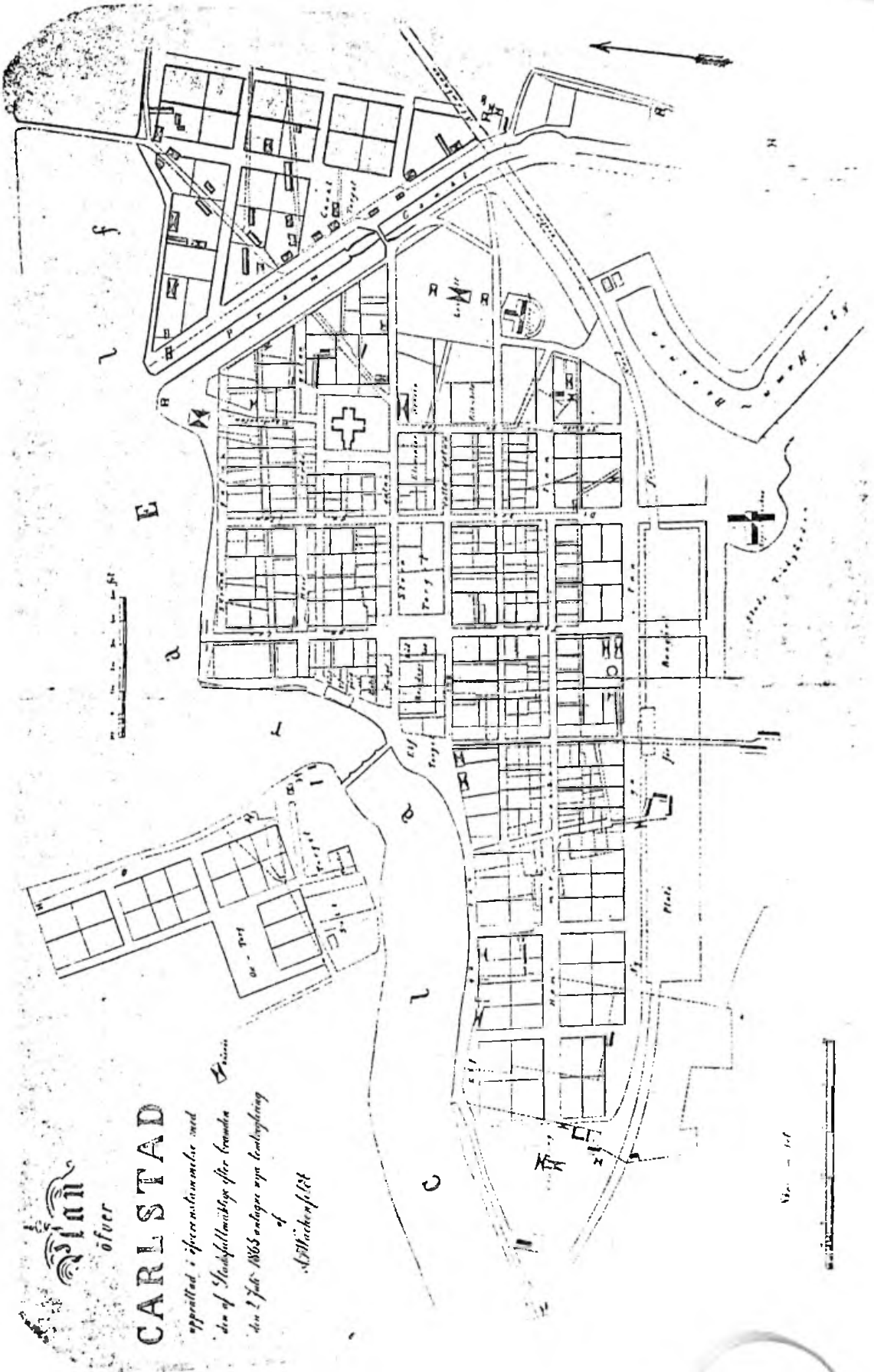

Bilaga 4.

Donationsjordskarta
upprättad 1869 av

C.M. Carlqvist

Karlstad
A.F. Wachenfeldt

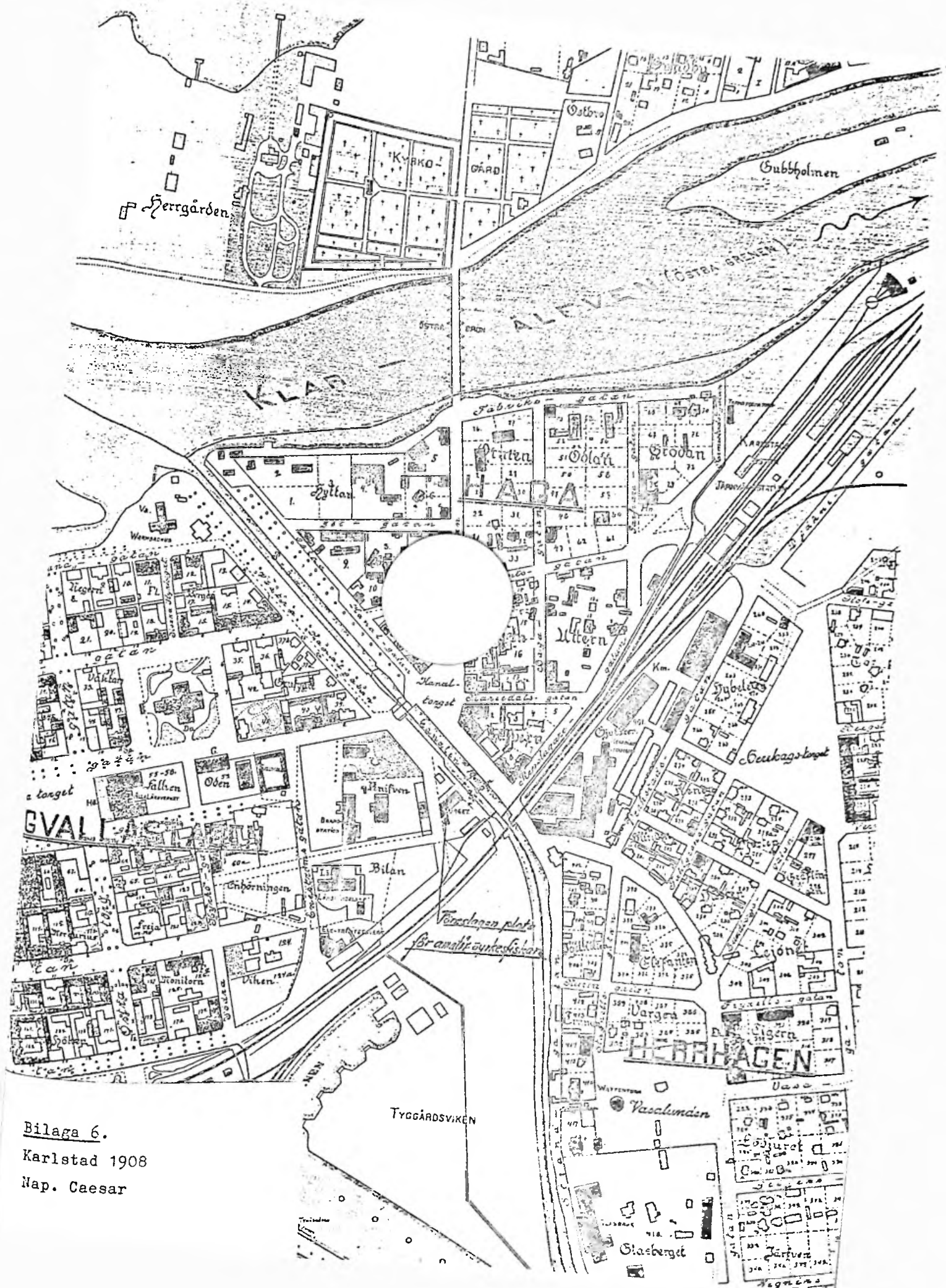

CARLSTAD

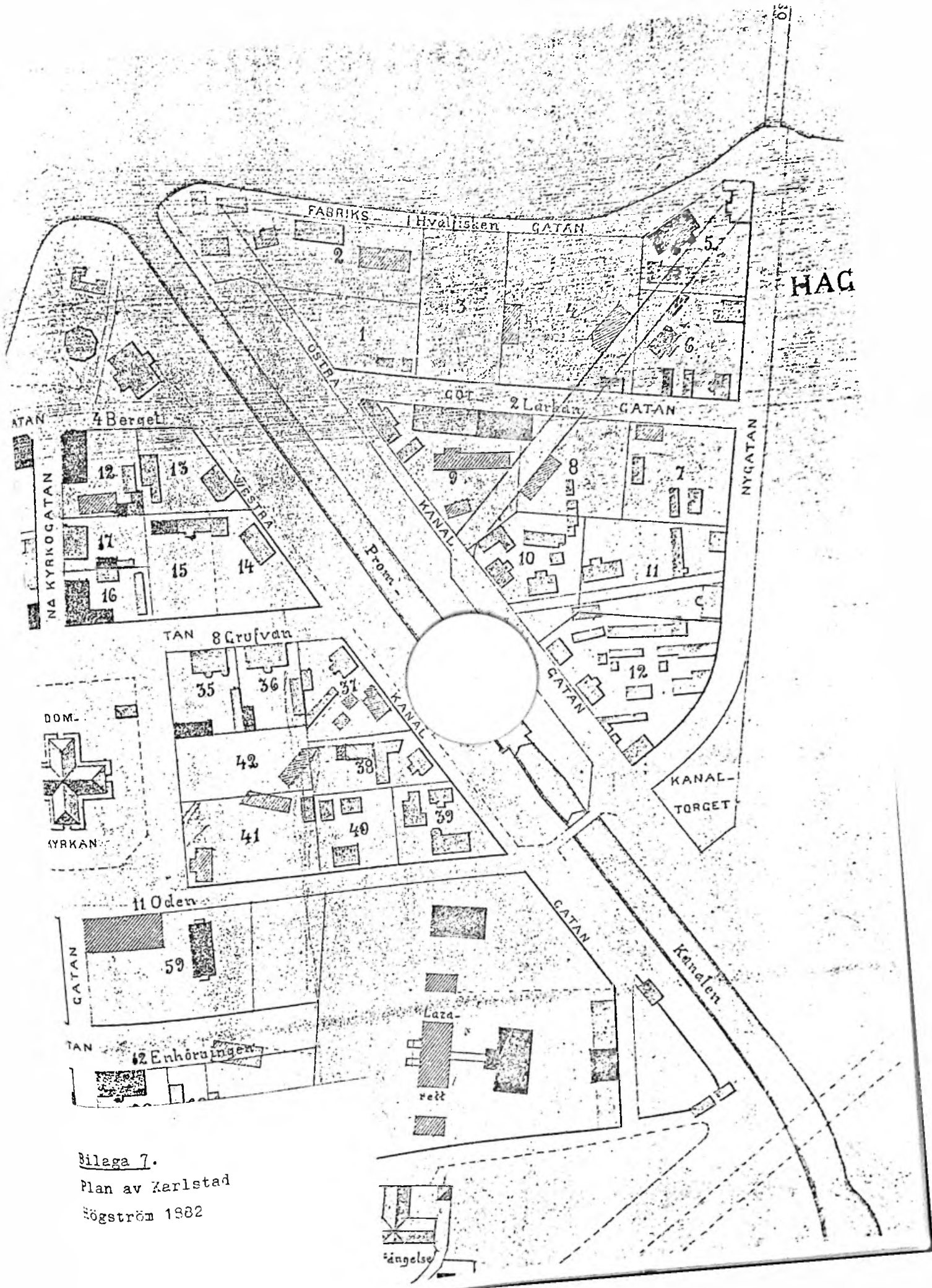
uppställt i spegelsymmetrisk ordning
den af Stockholmsläns äfver hofvet
den 2 Juli 1865 anlagte nya landskylling
af Wachenfeldt

Stad - 1865

Bilaga 6.
Karlstad 1908
Nap. Caesar

Bilaga 7.
 Plan av Karlstad
 Sögström 1882